

Пригодницько-агітаційний «роман» В. Еллана-Блакитного та І. Кириленка

Васильків Микола

Кам'янець-Подільський державний університет

Однією з прикметних рис української літератури 1920-х років є широка розробка тем і мотивів, які раніше були майже відсутніми у творах вітчизняних письменників. Це пригодницькі, детективні, авантюрні сюжети, захоплення екзотикою українських чи іноземних теренів, морськими подорожами тощо. «...екзотика вабила багатьох українських поетів 20-х, перегукуючись із "морською" романтикою... та набираючи часом форми мандрівничого й світоблукальницького пригодництва...» [Дзюба 1994: 173], і далі йде перелік з доброго десятка відповідних творів. Подібні процеси І.Дзюба відзначає і в розвиткові вітчизняної прози (наприклад, повісті: «У 20-ті роки жанрова палітра української повісті збагатилася мотивами політичного детективу й політичної сатири (Ю.Смолич), світового революційного пригодництва (О.Досвітній)..., історичного детективу (В.Таль, М.Горбань...», таке ж размаїття детективно-пригодницької літератури характерне і для розвитку вітчизняного роману) [1994: 441-443]. Курс на творення популярно-масової, читabel'noї літератури, на противагу літературі «серйозній», знаходить своє теоретичне обґрунтування у працях М.Йогансена, О.Слісаренка та інших так званих «сюжетників» (теоретичні настанови вони ілюструють часто власними художніми творами), причому М.Йогансен заперечує як неприйнятну для динамічної пореволюційної доби українську й російську класику а la І.Гончаров, Тургенев, І.Нечуй-Левицький як розтягнуту, описову, стверджуючи, що їх твори можуть бути прекрасними зразками стилістичної вправності, красивих пейзажів, портретів, інтер'єрів, але це не література: «...те, що Нечуєва повість дає чималий матеріал, те, що Нечуй її написав непоганою українською мовою, справи ніяк не направляє, бо ж тим більше шкода, що все це зосталося спровиною» [2001: 474]. Пригодницько-екзотична проза Ю.Яновського автором відверто декларувалася як така, що не має аналогів чи витоків у попередній українській літературі й орієнтується виключно на західноєвропейську і російську пригодницько-детективно-авантюрно-мандрівничі тексти: «Читаю багато... Особливо люблю читати книжки письменників Р.Кіплінга, Едг.По, Д.Лондона, О.Генрі, Амброза Бірса, Д.Конрада, М.Твена, Честертона, Теннісона, Вольтера, А.Франка, Гоголя, Бабеля. Українців – нікого не люблю, крім історії М.С.Грушевського» [Цит. за: Панченко 2002: 300].

Загальносвітові літературні тенденції, орієнтація на масовізм і широку демократизацію мистецьких процесів спонукали до творення

утилітарно-популярної літератури, яку б читали найширші верстви пересічного читацького загалу, Василя Еллана-Блакитного, політичного й мистецького вождя того часу. Ось як про це згадував І.Кириленко: «...обертається до мене (Еллан. – М.В.): “Слухайте, Кириленко, давайте напишемо вдвох авантурницького роману. Я вже й назву вигадав: «Дивовижна мандрівка дядька Петра»”... Хіба я міг відмовити Блакитному? Вже тоді я дивився на літературний фронт як на бойовий, і наказ головкома був для мене обов'язковий» [1989: 122].

Зрозуміло, що аж ніяк не планувалося в результаті співпраці витворити художній шедевр. Розподіл праці був швидше ремісничим, коли кожен співавтор виконував окрему роботу, у дусі того, як у XVII ст. два-четири драматурги окремими актами писали одну п'єсу чи два-три літератори у 1920-і роки штампували окремими шматками кіносценарій, яких усе одно постійно бракувало. Цю «творчу» співпрацю І.Кириленко описує так: «...починаємо обговорювати сюжет нашого надзвичайного роману. Умовились. Я пишу перший розділ, В.Блакитний – другий. Далі я третій, він четвертий і так до кінця» [1989: 122].

Кириленко стверджував, що надруковано було тільки два перші розділи задуманого роману, а потім його продовження затрималося у часі через завантаженість авторів. Це не зовсім так, бо побачили світ шість розділів твору, надруковані в п'ятьох журнальних випусках (одинарних і спарених). Однак продовження твору, очевидно, дійсно затримувалося. Остаточно «Дивовижна мандрівка дядька Петра» стала окремим незавершеним уривком квазі-роману після смерті В.Еллана (початок твору друкувався у 6-13 номерах журналу «Радянський селянин» за 1925 року, а письменник помер 4 грудня того ж року).

Письменники виступили під спільним авторським псевдонімом «Гуртгарт». На перший погляд, твір стилістично є довірливим заграванням із читачем. «Гуртгарт» намагається акцентувати увагу на комічних ситуаціях, які є дуже близькими до низового народного гумору. Так, у першому розділі «Як дядькові Охрімові накапало» увага зосережується на самогоноварінні та вживанні самогону селянами, що призводить до пожежі. З цієї пожежі «ключові» персонажі не роблять жодних висновків, даючи спокійно доторгіти селянській хаті, натомість «серед подвір'я на траві сидів по-татарському Охрім; біля його стояла четвертина самогону, яку намагався дістати рукою голова Комнезаму. Підвєстися не міг, бо перепився» [Гуртгарт 1925, 6-7: 12].

Зовсім випадково дядько Петро стає делегатом від села на поїздку до міста, щоб ознайомитися з робітничим життям, бо виявився єдиним у селі «орателем» (тобто оратором), який щось там лішив до купи про те, що «ми й вони одно...». Не менш курйозною і сповненою огрубленого сміху є ситуація, коли дядько Петро в літаку з переляку в повітряній ямі «паніку пустив», «на підлозі зробилось мокро і штани ніби хто прилішив до тіла»

[Гуртгарт 1925, 11-12: 14]. Усе це доповнюється колоритними сценками з селянського життя й учудненим поглядом дядька Петра на все, що він бачить у великому промисловому місті, з кабіни літака і в порту.

Враховуючи це і той факт, що «Дивовижна мандрівка...» друкувалася у «Радянському селянинові», стає зрозуміло, що стилістика і зміст твору спрямовані на основного адресата – селянство. І за усім цим була відверто декларована утилітарна мета: на контрасті між сірим і майже злиденим життям села та вируванням життя міського, грандіозних індустриалізаційних перетворень у післяреволюційний період спонукати селянство теж до соціалістичних змін у веденні господарства: «Там (Савка маєнув рукою кудись за місто, на степ)... все це робиться поволі, не до спіху... волячими шагами... а тут – тут пекло, тут люди можуть 24 години без устанку...» [Гуртгарт 1925, 13: 23]. Поки що «нове» в житті утвірджують тільки молодь, комсомольці, які «перевчилися, мабуть, на один бік...» За твердженням Гуртгарту, Петрова мандрівка задумана для того, щоб переконати селян у щоденній турботі «прогресивнішого» пролетаріату за менш свідомого соціального партнера: «...нам хочеться, щоб ви сами побачили нашу працю, побачили, як ми живемо, працюємо і що ми робимо, щоб поліпшити становище незаможнього селянства... ми розкажемо... всі новини науки, покажемо на ділі нашу робітничу селянську силу...» [Гуртгарт 1925, 6-7: 14]. Політ на аероплані, перебування у місті й порту, а особливо лекція про підступи ворожого оточення й грандіозні перетворення у вітчизняній промисловості повинні були переконати не тільки дядька Петра, але й кожного читача-селянина у тому, що незабаром його життя теж суттєво покращиться.

Із тексту «Дивовижної мандрівки...» можемо зробити висновок, що таке переконування селян було вкрай необхідне, бо становище сільгоспвиробників було непривабливим. Селяни говорять і про диспаритет цін явно не на їхню користь («...коли пуд жита – полтинник, а аршин ситцю карбованець» [Гуртгарт 1925, 6-7: 13], і про низький рівень торгового забезпечення села («А в нас на селі то Іван Федорович кооператива забиває» [Гуртгарт 1925, 8-9: 20]), і про потребу належної техніки («...як-би нам отакої до поля – чи-б можна її наладнати так, щоб орала?» [Гуртгарт 1925, 8-9: 18]) та ін. Тому для більшої переконливості в одному з номерів (8-9-му) «Радянського селянина» текст твору Гуртгарту навіть ілюструвався фотографією-передруком із журналу «Пламя» «Нові радянські аероплані перед польотом».

Текст утилітарно-агітаційного квазі-роману цікавий ще одним аспектом. Він об'єктивно несе в собі відбиток тих негативних реалій, які свого часу авторами «Дивовижної мандрівки...» і багатьма читачами сприймалися як само собою зрозумілі й конче необхідні речі. Так, цілком спокійно «коммолець» коментує почуті постріли, що це розстріляли якогось Синенка, «такий собі панок був – з народніми грішми спекулював. Оце йому

якраз вкотили» [Гуртгарт 1925, 8-9: 21]. Тому не повинні дивувати читача заяви, що «пані в нас так, поки-що!», тільки на час непу. Відповідно, жодні засоби, можливо, аж до фізичного знищення не є аморальними чи забороненими. Відтак заборонними методами руйнується приватна торгівля: «замок для панів, щоби після десятьох годин не торгували. А це кооператив торгує» [Гуртгарт 1925, 8-9: 20]. Дуже примітивною, на рівні тієї ж заборони чи знищення, є антирелігійна й соціальна агітація: «Не надо нам манахів!», «Не надо нам попів!». «Бий спекулянтів, дави куркулів!» [Гуртгарт 1925, 6-7: 14]. Жодної мови про те, щоб підняти добробут селян і робітників до рівня життя «панів» і «куркулів», не ведеться.

Ми не можемо знати, яким мало бути продовження «Дивовижної мандрівки...» і чим вона мала завершитися, хоча здогадуватися можна: урочистим звітом-реляшю дядька Петра і його рішенням (а може, й інших односельців) брати активну участь у революційних перетвореннях у рідному селі. Загалом текст читається дуже легко, захоплююче. Сьогодні основною причиною цього є екзотичність реалій 20-х років, особливо сільських; тоді твір приваблював екзотичною індустриалізаційних перетворень, відповідно, паростками нових міських реалій.

Література

Гуртгарт. Дивовижна мандрівка дядька Петра. In: Радянський селянин, 6-7/ 1925, с. 10-14; 8-9/ 1925, с. 17-21; 10/ 1925, с. 7-8; 11-12/ 1925, с. 13-14; 13/ 1925, с. 21-23.

Дзюба, І.М.: Поезія. Проза. In: Історія української літератури ХХ століття: У 2 кн., кн. 1.: 1910-1930-ті роки/ За ред. В.Дончука. Либідь, Київ 1994, с. 148-183; 440-481.

Йогансен, М.Г.: Як будується оповідання. Аналіза прозових творів. In: Йогансен, М.Г.: Вибрані твори. Смоленськ, Київ 2001, с. 371-475.

Кириленко, І.У.: Про Василя Еллан-Блакитного. In: Ні слова про спокій! Василь Еллан-Блакитний: Спогади. Матеріали. – Дніпро, Київ 1989, с. 120-123.

Панченко, В.Є.: «Книга легка і життєжадібна...». In: Патетичний фрагмент Роман Юрія Яновського «Майстер корабля» як літературна містифікація. Факт, Київ 2002, с. 287-300.

Resümee

Im Artikel geht es über die Bildung in der ukrainischen Literatur 1920-Jahren abenteuerlichen Texten, Krimittexten und exotischen Texten, die sehr populär waren und die offen der Traditionen des vorigen Jahrhunderts entgegenstehen. Als Beispiel kann man einen Roman „Eine wunderbare Reise vom Onkel Petro“ (W.Ellan-Blakytnyj und I.Kyrylenko) nennen, der nicht der Leserbelustigen sollte, sondern auch die Bauernschaft für sozialistische Umgestaltungen werben.